պուտատի պաշտօնը այնքան աննշան են համարում, որ կարծում են թէ մի և նոյն է ով և լինի ընտրեալն։ Այժմեան ընտրվածներից միայն մինը համապատասխանում է իր նոր պաշտօնին։ Եւ դեռ մեր քաղաքացիք վրդովվում են, երբ այդպիսի անխտիր ընտրվածներից ոմանք երբեմնապէս հասարակական հողերը կամ փողերը սեփականելու փորձեր են անում։

Վերոյիշեալ դէպուտատական ընտրութեան միջոցին, որը կատարվում էր տեղիս արական ուսումնարանի դահլիճում, մեր պ. գաւառապետը հրամայում է ժողովրդին գլխարկները ծածկել, ասելով որ այդ շէնութիւնը աւելի նման է ախոռի, քան ուսումնական հիմնարկութեան (պէտք է ասած, որ այդ դահլիճը բաւականին լաւ շինած է)։ Յետոյ նա դուրս է կանչում այդ ուսումնարանի հոգաբարձուներին և բոլորի առաջ մեղադրելով նրանց անհոգութիւնը ուսումնարանների տնտեսական վիճակի վերաբերութեամբ, յայտնում է նրանց, որ եթէ նրանք, վեց ամսուայ ընթացքում չեն նորոգի, բարեկարգի ուսումնարանները, նա փ ա կ ե լ կը տայ։

Անցեալ օր փակվեցաւ տեղիս քաղաքային ուսումնարանը։ Ուսումնարանական շէնութեան մէջ փոփոխութիւններ և նորոգութիւններ են լինելու, մինչև դրանց վերջանալը կարծեմ թէ փակված է մնալու այդ ուսումնարանը։ Նորեկ տեսուչ պ. Ֆեօդորով մի բարեխիղճ դասատու է, բայց ափսոս որ մի ամսից աւելի է հիւանդ է բկացաւով։

***

ՆԵՐՔԻՆ ԼՈՒՐԵՐ

—

ԱԽԱԼՔԱԼԱՔԻՑ մեզ գրում են։ «Տեղիս ընթերցողները շատ վրդովվեցան կարդալով այժմ դադարեցրած «Փարոս Հայաստանի» վերջին համարում մի նկատողութիւն մեր յայտնի գրող Մ. Նալբանդեանի մասին, որտեղ պ. Զարմայր Մսերեանց համեմատում է նրան Լօժէն Սիւի «Թափառական հրէայի» գլխաւոր հերոս և չարագործ Ռօդէնի հետ։ Չը գիտենք ինչ նպատակով «Փարոսի» խմբագրութիւնը դրել է այդ տեսակ մեղադրանքը և ինչ յարաբերութիւն ունի Նալբանդեանց Ռօդէնի հետ։»

—

Անգլիական «Observer» լրագիրը խօսելով Գերմանիայի մասին, ասում է որ եթէ Թիւրքիայի բաժանումն սկսվի, առաջնակարգ ձայն այդ բաժանման կարգադրութեան մէջ կունենայ Գերմանիան։ Բայց Գերմանիան չէ համարում ոչ Ռուսաստանին, ոչ Ռումինիային, ոչ Յունաստանին Թիւրքիայի ժառանգներ։ Եւրոպական Թիւրքիայի ժառանգ Գերմանիան համարում է Աւստրիային։ Բայց ասիական Թիւրքիայի մասին անգլիական լրագիրը ոչ մի խօսք չէ ասում։

—

Ստացանք «Ժուրնալ դ'Օրիան» լրագրի համար բաժանորդագներ. Աստրախանից, պ. Յովհաննէս Աւագովից 8 րուբլ և Թիֆլիսից, պ. Փիրումեանցից 4 րուբլ։ Առաջվայ փողի հետ կանի 551 րուբլ։

—

Մեզ խնդրում են տպել հետևեալը։ «Մղնու եկեղեցին մտնելիս, մարդս խիղճն երկիւղ է կրում, տեսնելով այն ճեղքը, որ գոյացել է առաստաղի վրա մուտքի դռնից մինչև միւս դուռը։ Թէև ճեղքը մասամբ կպցրած է թղթով, երևի դրա համար, որ նրա մեծանալը չերևայ, բայց այնու ամենայնիւ հասարակութեան համար հետաքրքիր է իմանալ, արդեօք եկեղեցի յաճախողները չեն ենթարկվում որ և է վտանգին։»

—

Մենք ստացանք մի նամակ Վանից որ տեղեկացնում է մեզ թէ պ. Մ. Փօրթուգալեան հասաւ Վան և մօտ ժամանակներումս ձեռք տալու է կենտրոնական վարժարանի բացմանը։

—

ԱԼԵՔՍԱՆԴՐԱՊՕԼԻՑ մեզ գրում են որ այդ քաղաքի մէջ դեկտեմբերի 13-ին պէտք է լինէր քաղաքային դէպուտատների ընտրութիւնը, բայց անաջող կերպով վերջացաւ։ Մեր թղթակիցը խորհուրդ է տալիս իր համաքաղաքացիներին ընտրել Յ. Բարայեանցին և Յ. Սադրատեանցին։

—

ԱՍՏՐԱԽԱՆԻՑ մեզ գրում են։ «Այս օրերս կայացաւ այստեղի կլուբի դահլիճում այն ընկերութեան անդամների ժողովը, որի կանոնադրութիւնը նորերումս հաստատվեցաւ մինիստրութիւնից և որ կոչվում է «Попечительство о бѣдномъ учащимся юношествѣ» (Զքաւոր երիտասարդութեան մասին հոգաբարձութիւնը)։ Ժողովի նպատակն էր ընտրել ընկերութեան կառավարիչներ։ Այս ընկերութեան անդամներ կարող են լինել և կանայք։ Հասարակութիւնը մեծ համակրութեամբ վերաբերվեց դէպի ընկերութիւնը և մի օրվայ մէջ հաւաքվեց մինչև 9000 րուբլ գումար։ Արդէն գրվել են մինչև 300 անդամներ։ Պատւաւոր անդամը վճարում է 100 րուբլ, իսկ տարեկան անդամը 5 ր.։ Բայց անդամներից շատերը եղել են, որոնք ֆօնդը կազմելու համար նուիրել են երկու հարիւր, երեք հարիւր և հինգ հարիւր րուբլ, իսկ մի հարուստ երիտասարդ նուիրեց 1000 րուբլ։ Հայերից շատ կան անդամներ, որոնցից շատերը տուել են մինչև 500 րուբլ։ Համաձայն կանոնադրութեան կառավարիչները 5 հոգի պէտք է լինեն։ Ընտրվածներից մինը մի տիկին է, միւսը մի հայ, պ. Մկրտիչ Բուրժալեանց, միւսներն էլ զարգացած և երիտասարդ ռուս պարոններ։ Մեզ համար ուրախալի է, որ այստեղի ուսանողներին օգնելու համար սրան նրան դիմելու հարկաւորութիւն չենք ունենայ, այլ ուղղակի կը դիմենք հոգաբարձութեանը, որ միշտ պատրաստ կը լինի օգնել առաջադէմ ուսանողին, ինչ ազգութեանը և պատկանի նա։»

—

Ստացանք «Առողջապահական Թերթ» ամսագրի երկրորդ տետրակը։ Առհասարակ բժիշկ Տիգրանեանը շատ լաւ է կազմում իր համարները, ափսոս միայն, որ տպարանի տառերը մաշված են երևում և «Առողջապահական Թերթը» պարզ չէ տպվում։

ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

„ПОРЯДОКЪ“ ԼՐԱԳՐԻ ԹՂԹԱԿՑՈՒԹԻՒՆԸ

—

Բերլինից „Порядокъ“ լրագրին գրում են հետևեալը։ Դեռ նորերումս գերմանական կիսապաշտօնական լրագիրները հաւատացնում էին ամբողջ աշխարհին, որ անկարելի է ճանաչել Բերլինը, որ նա այլ ևս իր նման չէ, այնպիսի պահպանողական ոգի է տիրում այդ քաղաքի մէջ։ Այնու ամենայնիւ Բերլինը նոյնն է մնացել, ինչ որ եղել և այժմ աւելի քան թէ երբէք նրա մէջ տիրապետում է առաջադիմական ոգին։ Բայց իսկապէս անկարելի է ճանաչել գերմանական պարլամենտը. նա այլ ևս իր նման չէ և ֆրանսիական ժողովի պատկեր է ստացել։ Մարդ չէ հաւատում, թէ իր առաջ ծանրաբարոյ և հանդիստ գերմանացիներ են, տեսնելով, թէ այդ բոլոր պատգամաւորները, մինիստրները և կառավարչական գործակատարները ինչպէս կորցնում են սառնասրտութիւնը, վրդովվում են, տաքանում են և բղաւում են, երբ մի փոքր առիթ է ներկայանում։

Պատահում էր առաջ, որ ամենագեղեցիկ ճառերը ճառախօսները այնպէս էին արտասանում, կարծես թէ խօսողը մարդ չէ, այլ արձան։ Լսողներն էլ, այսինքն մնացած պատգամաւորներն էլ իրանց այդպէս էին պահում։ Ժամանակ առ ժամանակ միայն լսվում էր հանդիստ արտասանած „բրավօ“, „ճշմարիտ է“ կամ թէ մի այլ բացականչութիւն։ Կարծես թէ ներկայ եղողները չէին լսում, այլ քնած էին։ Այժմ տեսէք, թէ ինչպիսի արագ շարժումներ են կատարվում։ Ճառախօսի դէմքը անդադար փոփոխվում է, նրա ձեռքերը մի րոպէ հանդիստ չեն մնում, նրանք կամ սպառնացող կամ զգուշացնող նշաններ են անում, ինքն էլ անդադար այս կողմ այն կողմն է պըտըտվում և մի րոպէ հանդիստ չէ մնում։ Դա մի հասարակ կենդանի մարդ չէ, այլ գայրացած և վրդովված մարդ։ Ամբողջ ժողովն էլ այդպէս է տրամադրված։ Անդադար լսվում են բացականչութիւններ և նկատողութիւններ։ Վիճաբանութիւնները խօսակցութեան են նմանում, որովհետև պատգամաւորները անդադար ընդմիջում են և ընդհատում են ճառախօսներին։ Մէկը նկատողութիւն է անում, միւսը հակառակ կողմից պատասխանում է։ Մարդ ակամայից կասկածում է, որ ինքը Բերլինի մէջ է։ Եւ միայն գերմանական լեզուն է, որ համոզում է, թէ մարդ գերմանական պալատի մէջ է գտնվում և թէ պատգամաւորներն էլ գերմանացիներ են։ Մինիստրները և նրանց գործակատարները առաջ ամեն բանին օլիմպիական հանդարտութեամբ էին վերաբերվում։ Նրանք շատ անգամ երկար և մանրամասն մեկնութիւններ էին տալիս զանազան հարցերի վերաբերութեամբ, հերքում էին ընդդիմադրականների նկատողութիւնները։ Բայց այդ բոլորը նրանք անում էին հանդստութեամբ, անդադար ցոյց տալով իրանց բարձր դիրքը և հասարակական դրութիւնը։ Այժմ այդ բոլորը փոխվել է։ Նոյն մարդիկն են, բայց առաջվայ բնաւորութիւնը անհետացել է։ Ներկայումս հէնց որ մի պատգամաւոր կըծու նկատողութիւն է անում, մինիստրական նստարաններից աղաղակներ են լսվում։

Ի հարկէ այդ կողմից իշխան Բիսմարկը առաջինը օրինակ տուեց։ Բայց ամենքը Բիսմարկ չեն։ Ինչ որ կարող է Բիսմարկ անել, այն աններելի է որ և է Պուտկամերի, Շուլցի կամ մի այլ մինիստրի համար։ Սրանք էլ առաջ այդ բանը շատ լաւ էին հասկանում, բայց այժմ սկսեցին մոռանալ։ Ամենքը փոխվել են և այդ փոփոխութիւնը ուշադրութեան արժանի է։ Ես այն պատճառով այդքան մանրամասնաբար նկարագրեցի գերմանական պարլամենտի արտաքին տեսքը, որովհետև նա ներկայացնում է ներքին կեանքի փոփոխված դրութիւնը։ Դա ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ ժամանակի պահանջ, այն փոթորիկների նշաններից մէկը, որ փորձված նաւավարը շուտով նկատում է և նա-

---

նրանք հանդիպելով և համբուրվելով, իսկոյն սըկսում են խօսել Աթոյեանցի հետ, Վարդուհին սկսում է ծաղրել նրան, իսկ Սօֆիան միայն գըրգում է նրան։

Սրանց նման պակասութիւններ սփռված են ամբողջ պիէսայում։

Գուցէ պիէսան աւելի կաջողվէր, եթէ գրվէր ոչ թէ երեք, այլ չորս կամ հինգ գործողութիւններով։

V.

Տաս տարի սրանից առաջ, երբ ես «Մշակի» մէջ սկսեցի յարձակվել համալսարանական երիտասարդութեան վրա, բոլորը վրդովված էին, բոլորը ինձ մարգարէանում էին որ «Մշակը» դրանով կընկնի, իր յարգանքը կը կորցնի հասարակութեան մէջ։ Համալսարանականները և գուցէ նրանց թւում և նոյն իսկ մեր այժմեան հեղինակը, եթէ լաւ յիշողութիւն ունեմ, սկզբից խնդրում աղաչում էին ինձ վերջ դնել դիպլօմաւոր երիտասարդների վրա յարձակումներին, իսկ երբ ես պատասխանեցի թէ իրաւունք չունեմ իմ գիտած ճշմարտութիւնը ծածկելու և կեղծաւորելու, համալսարանականների խումբը հիմնեց «Մշակի» դէմ մի հակաօրգան, «Մեղու Հայաստանի» լրագիրը, որ և դարձաւ մեր համալսարանականների օրգան, և սկսեց ամեն տեսակ հայհոյանք թափել ինձ վրա իմ յանդգնութեան պատճառով ցոյց տալ համալսարանականներին ինչպէս նրանք կան. շահասէր, կեղծ, կեղտոտ, անբարոյական, անազնիւ։

Եւ ահա, այժմ, երբ տաս տարին անցաւ, մի հեղինակ, ինքն համալսարանական, որ գուցէ նոյնքան վրդովված էր ինձ դէմ, որքան և ուրիշները, գրում է մի պիէսա, որտեղ դուրս է բերում երկու համալսարանականների տիպեր և երկուսին էլ ցոյց է տալիս վերին աստիճանի անհամակրական, զզուելի, շահասէր, անբարոյական. միայն մինին՝ գլուխ, խորամանկ, գործնական, եզուիտ, արտաքուստ փայլուն, հրապուրիչ,—միւսին վերին աստիճանի ցնծիկ, անճաշակ, իր անբարոյականութեան մէջ աննկարագրելի անկեղծ։

Այն ինչ որ տաս տարի առաջ յանցանք էր համարվում, այն անում է այժմ նոյն շրջանից, համալսարանականներից դուրս եկած մէկը։ Նա անխնայ մտրակում է բարձր ուսում ստացածներին և հանդիսականի վրա թողն ծիծաղ և զզուանք է ազդում Ջանումեանցի և Աթոյեանցի տիպերով։

Դա ժամանակի նշան է։

VI

Դերասանների և դերասանուհիների խաղի մասին էլ մի քանի խօսք։

Տեսնելով տիկին Հրաչեային օր. Բերոյեանցի դերի մէջ, ես աւելի էլ համոզվեցայ իմ կարծիքի մէջ, որ յայտնեցի շնորհալի դերասանուհու մասին Դիւմայի «Կամելիազարդ տիկին» պիէսայի Մարգարիտայի դերի մէջ։ Որքան ռոմանտիկական դպրոցի այդ chef d'oeuvre-ի հռչակաւոր դերը տիկին Հրաչեայի ուժից վեր է, այնքան էլ նա գեղեցիկ է, հրապուրիչ է Վարդուհու սրտաշարժ, համակրական դերի մէջ։ Նրա դէմքի միմիկան վերին աստիճանի համակրական, խելացի և արտայայտութեամբ լի է։ Դերասանուհու շարժուածները, հագուստը, ձևերը կատարելապէս յարմար էին Վարդուհու դերին։ Ես աւելի էլ համոզվեցայ որ Հրաչեան աւելի ընդունակ է խաղալ բէնլականի պիէսաներում, քան թէ խիստ տրագիկական, խիստ ողբերգական դերերում։ Դիւմայի Մարգարիտայի դերի ամենաողբերգական տեղերի մէջ նրա խաղը միակերպ և անգոյն էր դառնում. Վարդուհու դերի մէջ մինչև անգամ նրա ձայնի պակասութիւնը չէր նկատվում։ Նրա բնական միջոցներից, նրա ձայնից վեր է խաղալ այնպիսի դերերում, որոնք ներկայացնում են արտակարգ հանգամանքներից ծնված տիպերը և բնաւորութիւնները, ինչպէս օրինակ Մարգարիտա Գօթիէ։ Իսկ Վարդուհու դերի մէջ, կրկնում եմ, Հրաչեան կատարելապէս հրապուրիչ էր և ներկայացնում էր մի ա մ բ ո ղ ջ բնաւորութիւն, որ ոչ մի րոպէ չը թուլացաւ, ինքն իրան չը հակառակեց։

Օրիորդ Մ ա ր ի Ն ո ւ ա ր դ ի ն ընկաւ մի դժուար դեր. դժուար, որովհետև նա պէտք է ներկայացնէր մի թէև բոլորովին իրական, բայց այնու ամենայնիւ անորոշ, չը կազմակերպված անձնաւորութիւն, Թիֆլիսեցի հարուստ վաճառականի աղջկան, Սօֆիային։ Եւ իմ կարծիքով նա վերին աստիճանի նուրբ կերպով ըմբռնեց այդ տիպի բոլոր մանրամասն յատկութիւնները։ Ինչ է Սօֆիան. մի անզարգացած, բարի ձգտումներով աղջիկ, որ պաշտում է Ջանումեանցին և այնքան միամիտ է, որ կարծում է թէ Ջանումեանց սիրում է նրան իր արժանաւորութիւնների, իր գաղափարների համար և ոչ թէ իր փողի համար։ Մարի Նուարդ երեխայի պէս ուրախանում է երբ իմանում է թէ Ջանումեանց իրան սիրում է. նրան դուր է գալիս, նրա ինքնասիրութիւնը բաւականացրած է որ Ջանումեանցի պէս մի մարդ նրան սիրում է։ Բայց հարցնող լինի՝ քո գաղափարները ո՞ր են, այն գաղափարները, որոնց համար իբր թէ սիրել է քեզ ազգասէր բժիշկը։ Երբ Մարի Նուարդ վախեցած հարցնում է «Ստեփաննոս, միթէ այժմ կերթաս Հայաստան» և հանդստացած ու երջանիկ դէմքով շատ բնական է գտնում իր Ստեփաննոսի պատասխանը թէ չէ գնում, ինձ երևաց մի տ ա ն ո ւ ա ղ ջ ի կ, որի մէջ բոլոր վերացական գաղափարները միմիայն արտաքին, արուեստական փայլ էին, իսկ այժմ իր երջանկութեանը հասած, նա շտապում է փարել իր ամուսնական երջանկութիւնը և, ի հարկէ, կաշխատի մի ապահով տեղ գնալ իր Ստեփաննոսի հետ, քան թէ ենթարկվել խոլերային։

Այն տեսիլի մէջ, որտեղ Սօֆիան սկսում է մի խանդոտութիւն զգալ դէպի Վարդուհին, մի խանդոտութիւն որ զուրկ է որ և է բարոյական գաղափարից և այն տեսիլը որտեղ երկու օրիորդները խօսում են սիրոյ նշանակութեան վրա,—Հրաչեան էլ, Մարի-Նուարդն էլ շատ կենդանի և բնական կերպով անցկացրին։ Այն տեղն էլ օր. Մարի-Նուարդ շատ բնական կերպով ներկայացրեց, երբ հօր սպառնալիքի առջև, աչքերը ցած գցելով, անվրդով, վախկոտ կերպով, ժամանակ առ ժամանակ ճակատի տակից է նայում իր հօր վրա և վերջապէս պատասխանում է. «Ոչ, Աթոյեանցի հետ չեմ պսակվի։» Այդտեղ միանգամից անհետանում է երկու տարի Ջանումեանցի մօտ աշակերտութիւն արած կարգից դուրս ճակը, և կրկին յայտնվում է ամեն գաղափարներից զուրկ մի